

som man förstår finns med för fullständighetens skull. Vid andra tillfällen bara snuddar texten vid spännande problemställningar som kunde varit värda att fördjupa. Det gäller till exempel de enorma kulturella omvärderingar som man kan ana är på väg. Betydelseförskjutningarna hos de kulturellt och existentiellt centrala begreppen "död" och "jag" kan ju bli fullständigt omvälvande för vår världsbild, liksom upplösningen av kopplingen mellan kropp och identitet. Det gäller också observationen av hur barn använder den inverterade formen av Batesons metakommunikation för att maskera aggressiva eller sexuella framstötter. Dessa teman skulle ha kunnat fördjupas ordentligt. Diskussionen om den kulturella konstruktionen av kön och samtalsanalyserna som visar hur begreppet kön konstrueras, ifrågasätts och omförhandlas är också lysande, men kortfattad.

Författaren kunde också ha lyft blicken från sin egen textanalys av datorspelens innehåll till att betrakta hela fenomenet "barns bruk av datorer" som texter, som tillsammans kunde ses som delar i en stor berättelse om makt, kön, våld och generationer i Sverige idag.

Den andra nackdelen med en bred empirisk översikt är att det inte skapas några nya teorier. Johanssons avhandling hämtar sina teorier från tidigare barndomsforskning, från sociologer, pedagoger och feminister och tillämpar dem, som redan betonats, på ett mycket fruktbart sätt, men slutsatsen, att barn är självständiga, reflekterande och kreativa individer som spelar med och förhåller sig till egna och vuxnas diskurser om barndom är knappast överraskande. Det står ju redan i inledningen.

Ytterligare ett problem rör frågan om för vem författaren skriver? Avhandlingens ämne är förstås ett som intresserar en bred allmänhet och vid flera tillfällen riktar författaren sitt tilltal mot en icke-akademisk läsekrets. Det är inget fel att skriva begripligt och lättillgängligt, men populariseringen får inte innebära att man lämnar ämnet och för in helt nya frågeställningar. Jag föreställer mig att problemet hänger samman både med ambitionen att ge en bred överblick och med att avhandlingens syfte är oprecist och kommer när författaren redan har en femtedel av boken bakom sig.

Jag har förgäves letat efter logiken i Johanssons sätt att växla mellan data- och dator- som förled. Jag har lärt mig att en dator är en maskin som är användbar när man vill sortera data, men SAOL ger inga entydiga regler och SAOB har inga datortermer.

På s. 15 föreslår författaren att man ska använda det nybildade ordet "komplexisera" för att "problematisera

det som verkar självklart". Ordet används sedan inte som analytiskt begrepp i avhandlingen, utan dyker upp igen först på s. 248, där Johansson påstår att det är det hon har gjort och resultatet får vi på avhandlingens näst sista sida, där hon skriver att "barndomen är mångfaldig och komplex" (249). Jag kan bara dra slutsatsen att hon inte själv blivit övertygad om nyttan av det nybildade ordet utan att vi lugnt kan fortsätta att använda "komplimentera" eller "problematisera".

Jag inser heller inte poängen med att i en vetenskaplig text använda de emiska termerna "flickigt" och "pojktigt" (t.ex. s. 89) istället för de gängse svenska orden "flickaktigt" och "pojkkaktigt".

De svagheter som jag har nämnt här ska inte tolkas som att författaren misslyckats, utan som svårfrånkomliga följder av det medvetna valet att ge en etnografisk översikt över ett nytt empiriskt forskningsfält. Man kan inte göra allt i en bok. Mitt slutomdöme är att detta är en utomordentligt väl genomförd doktorsavhandling som demonstrerar etnologifämnets starka sidor.

Ulf Palménfelt, Visby

Roddy Nilsson: *En välbyggd maskin, en mardröm för själen. Det svenska fängelse-systemet under 1800-talet*. Lund University Press, Lund. 1999. 491 s. English summary. ISBN 91-7966-583-7.

Det moderna fängelse-systemet och uppfattningen om vad ett fängelse är växte fram under 1800-talet. Dess betydelse för samhällsordningen och det moderna tänkandet har i den franske filosofen Michel Foucaults efterföljd skildrats i en rad olika sammanhang. Nu finns också en samlad skildring av hur det svenska fängelse-systemet formades i mötet mellan ett diskursivt producerat normsystem och den sociala praktik som utgjorde fångarnas och personalens levda eller upplevda verklighet. Historikern Roddy Nilsson visar i sin avhandling hur de här två, teoretiskt åtskilda men kognitivt sammantvinnade, delarna av fängelse-systemet kan användas som ett prisma att betrakta 1800-talets samhälle utifrån.

Nilsson har valt att lägga tonvikten vid hur fängelse-systemet utformades, även om han i synnerhet är intresserad av bevakningspersonalen. Han har framför allt använt sig av olika texter i form av böcker, småskrifter, pamfletter, tidskriftsartiklar och årsberättelser från Fångvårdsstyrelsen och fångpredikanterna och ser dem som ett slags normativa dokument. I dem blir fången ett

objekt – en kategori – som så småningom reduceras till statistik.

Begreppet fängelse används i avhandlingen både beskrivande och analytiskt. Teoretiskt kopplas det till den form av frihetsstraff som etablerades i Amerika och Europa under 1800-talets första del. Nilsson studerar fängelset som ett normativt projekt – ett pågående offentligt samtal – bestående av en rad uttalanden, begrepp och försanthållanden.

Avhandlingen bygger vidare på Foucaults maktanalyser som ser fängelset som en politisk anatomi styrd av korrigering av små detaljer som infogar människor i ett normativt beteende, vilket på samma gång gör dem till individer och till kategorier. Den makt Foucault utövat över den här avhandlingen är emellertid lika transparent som den fängelset utövat över fångarna, då det sällan redovisas hur Nilssons egna resonemang bygger på Foucaults.

I bokens sista tredjedel släpps vi innanför murarna. Och här återfinns de bästa avsnitten i avhandlingen, där teori och praktik vävs samman. Religionen var det främsta disciplineringsmedlet i cellfängelset. Ansvaret för fångens moraliska förbättring vilade på fångpredikanterna. Varje enskild fånge som föll utanför normen tillmättes mycket stor vikt och föranledde en omfattande administrativ aktivitet. I hela diskussionen om inrättandet av de nya cellfängelserna underströks den centrala roll religionen skulle spela. Men det religiösa arbetets möjligheter var beroende av ensamcellens införande. För fångpredikanterna var detta det viktigaste i det nya fängelsetänkandet. Under cellsystemets etableringsskede blev de ensamstraffets främsta stöd. Fångarnas vistelse i ensamhet menade de var en förutsättning för all förbättring. De gamla gemensamhetsfängelserna beskrevs som förskräckliga kloaker och förturtelseinrättningar för samhällets drägg. Här alstrades mörker, ondska, laster och moraliskt förfall. De nya cellfängelserna var botemedlet. Där skulle ljus, dygd moral och religiös känsla råda. För fångpredikanterna var beskrivningen av cellsystemets fördelar också ett sätt att hävda sin egen auktoritet. Men det var inte länge de fick hänge sig åt att skörda cellsystemets sköna frukter. Snart riktades istället kritik mot dess verkningar.

Från att via prästernas berättelser har fått ta del av ett perspektiv på livet innanför murarna förs vi in i den sociala praktik som 1800-talets cellfängelse utgjorde.

En framväxande fångvaktarkultur ställs i fokus. Medan tidigare avsnitt i avhandlingen tagit fasta på hur fängelset framställdes av dess konstruktörer är det nu den disciplinära praktiken ur framförallt bevakarens synvinkel vi får ta del av. Nilsson diskuterar huruvida man kan tala om att det vid 1800-talets slut vuxit fram en *fångvaktarkultur* vars kännetecken skulle vara att vaktbetjäningen strävade efter att skilja sig från fångarna genom att vara nyktra, skötsamma, lojala, kontrollerade och ansvarsfulla arbetare. Bevakningspersonalen stärkte helt enkelt sin egen identitet genom att distansera sig från fångarna. Detta blev möjligt då fångvaktarna utvecklade en yrkeskultur som gjorde dem till medlemmar i en speciell grupp, vilket bland annat tog sig symboliskt betydelsefulla uttryck som i bruket av en oklanderlig uniform med blanka knappar och emblem.

Sammanfattningvis konstaterar Nilsson att fängelse-systemets retorik och praktik till stora delar sammanföll. Han har gjort en annorlunda läsning av förra seklets fängelsediskurs då han visat att det nya cellfängelset faktiskt var ett av modernitetens lyckade projekt. Vid sekelskiftet 1900 hade en ny maktteknik framgångsrikt etablerats. Dess syfte att forma en foglig och undergiven undersåte lyckades. I synnerhet i dess utformning som ensamstraff. Ett svenskt fängelse var vid 1800-talets slut något helt annat än vad det varit i dess början. I ett slags epilog med den sinnrika titeln *Fängelset – det lyckade misslyckandet* framhålls, att då forskningen hittills hängt kvar vid förbättringstänkandet och använt normativa källor istället för att kritiskt granska fångvården utifrån den strikta disciplinära och hierarkiska ordning för säkerhet och kontroll som det faktiskt varit, har den missat att fängelset blev mycket framgångsrikt i att producera de objekt för vilka det satt upp regler och utvecklat disciplinära tekniker. Sett ur ett annat perspektiv än det förbättrande och behandlande, som länge varit det gängse, har han funnit att tänkandet kring fängelset egentligen inte alls hade några humanitära bevekelsegrunder. Fängelset var och skulle vara plågsamt. Därmed är också valet av H.C. Andersens ord, att fängelset var *en välbyggd maskin, en mardröm för själen*, ovanligt väl valda som titel på den här avhandlingen!

Birgitta Svensson, Lund

En längre recension av Roddy Nilssons avhandling återfinns i *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 4, 2000.